

J A A K
J U S K E

800

A A S T A T

L U G U S I D

T A L L I N N A S T

SISUKORD

Sissejuhatuseks	7	Millal tehti Tallinnas esimesed liikuvad pildid?	108
Kas Tallinna linn asutati kaks korda?	11	Astangu hiigeltunnelid	110
Kui saarlased oleksid taanlased Tallinnast minema ajanud	12	Tulekahju ja veretöö Paksus Margareetas	114
Tallinlastele Lüübeki kodanikega samad õigused	14	Pika jala väravatorn, Siuru ja linnusõnnik	116
Vanalinna muutunud majad	17	Kui Tallinnas ühe aasta jooksul kahel korral linnavolikogu valiti	118
Paavst Revali koolitüli lahendamaks	19	Eesti lipu heiskamine Pika Hermannini torni päev pärast riigi sünni	122
Vanim tallinlanna kujutis	22	Kui kogu Eesti valitsus ühte korterisse ära mahtus	125
Suurgildi hoone ehituse aegne maailm	24	Uuaastapidu kütmata Estonia saalis	128
Tallinna vanema ajaloo suurim tulekahju	28	Tuhandete Vene sõdurite surm tüüfusesse	130
Lai 29 – kummitusmaja tegelik lugu	33	Veretöö Balti jaamas	133
Raeapteeki klaretti jooma!	38	Riigikogu plaanid lammutada Nevski katedraal	136
Munkade patuelu Punases kloostri	41	Rotermanni elevaatori hiigelpõleng	141
Nunnad hoos	43	Kindral Undi mõrv	143
Mõrvad keskaegses Mihkli nunnakloostri	44	Kopli rahvamaja ja kiriku häving tules	146
Hieronymus, surm ja narr –		„Reaali poisi“ mitu tulemist	150
Niguliste kiriku uhke kellamängu hävimine	46	Tallinna vabanemine Härjapea jõest	152
Suur kirikurüüste	48	Jaani kirik mälestusmärkidel ees	155
Suure tüliga lõppenud rüütliturniirist ja Tallinna nime esmamainimisest	52	Raua tänava lahing	158
Kuidas Toompeal kodusõda peeti ja linnuse kloaagiaugu kaudu põgeneti	55	Kuidas punaarmee 1941. aastal Hiiul laskemoonarongi õhkis	164
Vene väe lahkumine	57	Soomlaste roll Tallinna märtsipommitamise ööl	166
Kuninglikust soost isa ja poja suhete klaarimine Tallinnas	60	Kui Tallinn oleks olnud suletud linn	171
Kas Oleviste kirik oli tõesti maailma kõrgeim hoone?	63	Kadunud punamonumendid	173
Saksa poeedi armastused Tallinnas	67	Viru hotell leekides	176
Toompea uhkete hoonete häving tules	70	Kultusfilmi võtted	178
Tallinna esimene kohvimaja	73	Kui Tallinnas olümpiaregatti peeti	180
Kuidas Peeter I end Tallinnas pulmas purju jõi	76	Sinimustvalge lipuga ratsanik	183
Külmetav Katariina II	78	Toompea ründamine	186
Vene-Rootsi suur merelahing Tallinna reidil	82	Marja poe varing	189
Tallinnas valmistatud allveelaevad	86	Eurovisioon Saku suurhallis	191
Tallinn esimese üldlaulupeo aastal	88	Tallinna ajaloo mõjukaim kõne	193
Esimene konkaliin Kadriorgu	91	Euroopa kauneim jõuluturg	197
Esimene autosõit Eestis	92	Mälestusmärk esimesele eestlasest linnapeale ja tema koolijuhist abikaasale	198
Juhkentali värvikas agulielu	94	Keskaegne prügimägi kui kullauk	201
Glehni Kalevipoeg spioneerimas	101	Neli hiljuti avastatud vana kalmistut	203
Jalutuskäik tsaariaja lõpu Tallinnas	103	Vanad lood vanalinna sillutises	207
		Legend sõnnikuhunnikust ja kartulipõllust	210
		Tallinn – pindalalt viies Eesti linn	212
		Koroonavaikuse linn	214
		Kasutatud allikad	218

Raekoja platsi melu vaekoja juures 19. ja 20. sajandi vahetusest.

SISSEJUHATUSEKS

2019. aasta juuni keskepaigas külastas Tallinna Taani kuninganna Margrethe II, et tähistada linna esmamainimise 800. aastapäeva. Tema ammuse eelkäija, Taani kuninga Valdemar II suurt sõjaretke ja eestlaste alistamist Lindanise lahingus juunikuus aastal 1219 võib pidada Tallinna kui linna sünnihetkeks. Tõnismäel asunud muinasasula naabrusesse hakkas kujunema kesk-aegne kristlik hansalinn. Nii on tänaseks kogunenud 800 aastat lugusid Tallinnast. Ja kuna tänane päev on juba homme saanud ajalooks, sünnib vanade lugude kõrvale kogu aeg uusi.

Olen Tallinna ajaloost kirjutanud mitu raamatut. Pealinna vanu lugusid leiab rohkel arvul 2012. aastal ilmunud raamatust „Lood unustatud Tallinnast“ ning 2016. aastal trükivalgust näinud teosest „100 põnevat lugu Tallinnast“. Käesolev raamat on neile omamoodi järjeks.

Olen siia otsinud lugusid, millest pole minu varasemates raamatutes juttu olnud või on neid vaid põgusalt mainitud. Mõningad kunagi kirja pandud lood on aga saanud viimastel aastatel järje. Leiate siit kümneid Tallinna pikas ajaloos olulisi sündmusi: linna piiramisi, tulekahjusid, võimuvahetusi, kõrgete külaliste visiite, oluliste mälestusmärkide rajamist ja hävitamist, põnevaid arheoloogilisi leide, aga ka erakordseid või esmakordseid juhtumisi linnas. Isegi armastuslugusid. Nii

Vaade Tallinna südalinnale 1930. aasta paiku.

mõnegi loo puhul olen sidunud kohaliku ajaloo samaaegsete arengutega mujal Eestis või laias maailmas.

Kaetud on kõik olulised etapid linna pikas ajaloos. Sündmused on kronoloogilises järjekorras, kuigi ühe jutu sees võib tulla ette rännakuid ajas nii tagasi kui edasi. Viimase sajandi osas olen kasutanud ka vanu ajalehe-artikleid. Neis kasutatav omaaegne kõnepruuk annab edasi ajastu vaimu.

Enamik lugusid on seotud vanalinna ja kesklinnaga, aga teen hüppeid ka teistesse linnaosadesse. Eraldi tuleb juttu linna kujunemisest ning haldusjaotusest.

Vanu aegu ja muutunud linnaruumi aitavad elustada fotod. Kuna raamat pole teaduslik uurimus, siis ei pruugi tekstis alati viiteid olla. Küll on aga raamatu lõpus kasutatud allikate nimekiri.

Vanad lood kõlagu!

Võimalik, et vanim foto Tõnismäest. Vaade 1870. aasta paiku Kaarli puiesteelt Tõnismäe tänavale. Alles on veel vana tuuleveski.

KAS TALLINNA LINN ASUTATI KAKS KORDA?

Uusimad arheoloogilised avastused annavad alust väita, et eestlaste muinasasula paiknes 13. sajandi alguses, kui Taani kuningas Valdemar II meie maile saabus, Tõnismäe kagunõlval.

„Kindlasti ei leidnud kuningas juunis 1219 Tallinna lahe kaldal randudes eest talle Roskildest, Ribest, Lundist või mujaltki tuttavat arvukate kirikutega linna. Teisalt jällegi ei ole alust arvata, et ristisõdijate vägi maabunuks inimtühja kohta, sihtpunktiks valiti ammu tuntud keskus,“ on nentunud arheoloog Erki Russow. „Tüüpiliseks euroopalikuks keskaegseks linnaks seda pidada vast ei saanud, kuid et siin elati ja toimetati, sellest kõnelevad arheoloogilised leiud.“

Arheoloogid on pakkunud välja hüpoteesi, et Tallinna kui keskaegset linna on asutatud kaks korda. Tõnismäe kandist on leitud kraave, mida on peetud vallutusaega kuuluvateks kindistute piirideks. Nii et võib-olla asus Taani kuningas rajama linna kohta, kus juba varem asula paiknes, ehk siis Tõnismäele. Kuna aga 1227. aastal läks järgmiseks 11 aastaks võim Tallinnas mõõgavendade ehk sakslaste kätte, asusid viimased rajama linna praeguse vanalinna alale. On arvatud, et keskaegne hansalinn hakkas kujunema kaupmeeste kaitsepühaku püha Nikolause ehk Niguliste kiriku ümber.

Igatahes on Tallinna sünniloos veel palju lahtisi otsi ja uued arheoloogilised leiud võivad avada uusi peatükke selles põnevas avastusloos.

KUI SAARLASED OLEKSID TAANLASED TALLINNAST MINEMA AJANUD

On vaieldud, kas eestlaste muinaslinnus asus Toompeal või hoopis toona sellega ühendatud Tõnismäel praeguse rahvusraamatukogu kandis, aga igatahes asus Taani kuningas oma linnust rajama Toompeale arvatavasti tänase Soome saatkonna kanti. Taanlasi oleks võinud aga tabada rootslaste saatus, kes 1220. aastal Lihula linnuse vallutasid, aga pärast peaväe lahkumist saarlaste poolt Lihulast minema kihutati.

Just Lihula tagasivõtmine andis saarlastele uut hoogu. Nii maabus pärast 1221. aasta lihavõtteid 11. aprillil saarlaste laevastik Tallinnas ja piiras vastrajatud Toompea linnuse sisse. Nendega liitus ka Taani võimu all olnud revalasi, harjulasi ja virulasi. Palju tulesid süüdates püüdsid nad linnust põlema panna, mis viitab, et vähemalt osaliselt oli see puust. Taanlased vastasid sellele mitu korda linnusest välja tungimisega.

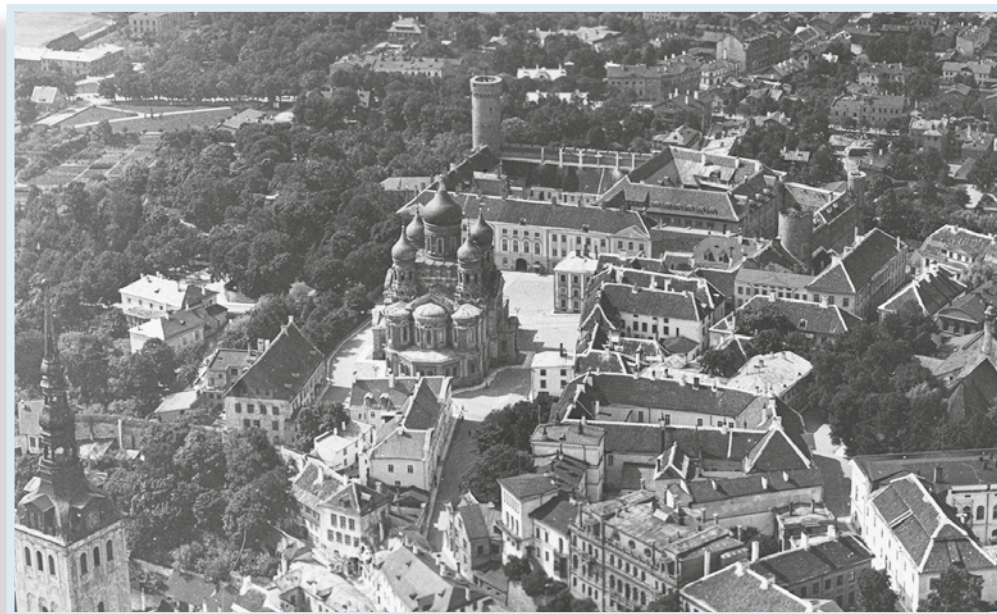
Linnust tulega aga hävitada ei suudetud ja samamoodi löid piirajad tagasi kõik taanlaste väljasööstud, sundides nad jälle linnusesse taanduma. Pärast 14-päevast piiramist nähti merel lähenevat nelja koget, mida saarlased pidasid saabuvaks Taani kuninga väeks. Nad otsustasid piiramise lõpetada, asusid oma laevadele ja pöördusid Saaremaale tagasi.

Piiramisest pääsenud Taani väed asusid karistama Revala, Harju- ja Virumaa eestlastest ülikuid. Kõik, kes olid liitunud saarlaste väega või muul moel neid aidanud, poodi üles.

Ülejäänutele määrati varasemaga võrreldes mitmekordne maksukoormus ja nõuti sisse suuri hüvitisi. Sellest kasvas aga eestlaste viha taanlaste vastu veelgi suuremaks.

Samas asus Taani kuningas plaanima sõjaretke saarlaste vastu, mis järgmisel aastal ka teoks sai. Sealgi vallutasid saarlased pärast vaenlase peaväe lahkumist võõraste kantsi ja ajasid taanlased maalt välja. See andis omakorda indu eestlaste suureks ülestõusuks, misjärel 1223. aasta alguseks korraks kogu Eesti ala veel eestlaste kätte läks. Ainult Toompea linnust ei õnnestunud taanlastelt tagasi võtta, kuigi seda kahel korral piirati. Teisel korral seejuures koos Vene vürstidega.

Neist kaheksa sajandi tagustest sündmustest teame peamiselt Läti Henriku kroonikas kirja pandu järgi.

Vaade Toompeale 1930. aasta paiku.

TALLINLASTELE LÜÜBEKI KODANIKEGA SAMAD ÕIGUSED

On aasta 1248. Pariisis kerkib Jumalaema kirik, mongolid on rajanud Ida-Euroopani ulatuva impeeriumi, Pühal Maal on langemas viimased ristirüütlite loodud kuningriigid, Saksa-Rooma keiser Friedrich II on hädas mässavate Itaalia linnadega, Taani on üks Põhja-Euroopa tugevaimaid jõude.

Sama aasta maikuu 15. päeval kinnitas Taani kuningas Erik Adraraha Tallinna kodanikele samasugused õigused, nagu olid Lüübeki, Hansa Liidu pealinna kodanikel. Sellest ürikust selgub, et linnaõigused andis Tallinnale juba tema isa, Valdemar II.

Erik Adraraha tappis kodusõjas 1250. aastal tema enda vend. Aasta varem oli kuningas otsinud varjupaika Tallinnas.

15. mail tähistatakse aga tänapäeval igal aastal Tallinna päeva. Vana hansalinn ei unusta oma sünnilugu.

Tallinna vanalinn linnulennult 1920. aastate keskpaigas.

Keskaegsete linnakodanike majade grupp Kolm Õde Pika tänava ääres sadakonna aasta eest.

VANALINNA MUUTUNUD MAJAD

Tallinna vanalinn on kujunenud keskajal ja tänapäeval on alles üpris vähe ehedaid keskaegsel moel ehitatud hooneid. Korduvad ümberehitused on majade ilmet muutnud. Üldse, kui satuksime Taani-aegsesse 13. sajandi ja 14. sajandi esimese poole Tallinna, ei tunneks me linna ära. Toona oli see valdavalt puust madal linn. Kõigile tuntud vanalinn oma viilkatustega kivimajadega on pärit alles hiliskeskajast.

15. ja 16. sajandil olid Tallinna vanalinnas valdavad linnakodanike kõrge katuseviiluga *diele-dornse* tüüpi paekivist elamud. *Diele* on hansaaegsete elumajade suur eesruum, kus kaupmees ajas oma äri, või asus seal käsitöölise töökoda. Sellesse pääses tänavalt mööda treppi üles tulles ning läbi gooti portaali majja sisenedes. *Diele* taganurgas paiknes mantelkors-tenkõök ja selle vastasseinas trepp.

Diele'st edasi pääses läbi ukse maja hoovipoolses osas asuvasse *dornse*'sse, seal paiknesid eluruumid. *Dornse* oli köetav keldris paiknenud kerishüpokaustahju abil. Ajaloolane Rein Zobel on väitnud, et Taani kuninga võimu ajal 13.-14. sajandil ei ehitatud algsed linnakodanike majad ehk *domus*'ed mitte kohe tänava äärde, vaid hoovi ning paljudest toonastest majadest said hiljem uute majade *dornse*'d.

Keldrikorrus on olnud algselt maja esimene korrus. Sajandite jooksul tekkinud kultuurikiht on need matnud tänava-pinnast allapoole. Keldris hoiti tihti soola, seal võis asuda ka kaev. Maja ülemised korrused olid vilja ja muu kauba ladustamiseks. Oli ju vana Reval hansalinn.

Keskaegsete majade ees asusid etikukivid, -pingid ja -trepid. Etikud lammutati 19. sajandi alguseks, et saada kitsastel tänavatel rohkem liikumisruumi. Nõukogude ajal on etikud mõnede majade ees taastatud, näiteks Suurgildi ja linnateatri maja ees.

Vanalinnas leidub majasid, millel on kaks viilu: üks kõrgem, teine madalam. Madalama viiluga majapool on ehitatud kangialuse peale. Selliseid hooneid kutsutakse isa-ja-poja tüüpi majadeks. Sisuliselt on tegemist *diele-dornse* tüüpi maja ala-tüübiga.

Ehitusmeistrid olid keskajal väga tihti eesti päritolu mehed, kes tundsid kõige paremini kohalikku ehituskivi paasi. Ehituskivi vanalinna rajamiseks murti Lasnamäe paekarjäärist, kus praegu laiuvad Pae park ja järv. Kuna aga Toompea asub looduslikul paepangal, siis seal murti tihti paasi kohapealt.

PAAVST REVALI KOOLITÜLI LAHENDAMAS

2019. aasta alguses tähistati Eesti vanima haridusasutuse Tallinna toomkooli 700. aastapäeva.

Toomkool tegutses toomkapiitli juures arvatavasti juba 13. sajandil. Selle esmamainimine on aga seotud Tallinna kesk-aegse suure koolitüliga. Nimelt ei saanud dominiiklased oma õpetamistegevust linnaelanikele laiendada. Seda ei võimaldanud toomkapiitlile tagatud haridusmonopol, mille esimene kirjalik kinnitus on 1319. aastal Taani kuninga Erik Menvedi kinnitatud toomkooli privileegid. Need keelasid tallinlastel oma lapsi teistesse linna koolidesse saata, lubatud oli vaid ülalinnas asuv toomkool.

Järgmised teated Tallinna dominiiklaste katsetest avada linlastele mõeldud kool pärinevad 1360. aastatest, mil jutlustajavendi toetas selgelt ka linnavõim. Kuid seegi kord õnnestus toomkapiitlil oma eesõigused maksa panna: dominiiklased pidid loovutama oma õpilased toomkoolile ja tunnustama avalikult toomkooli õpetamisprivileege.

Uuesti puhkes koolitüli lõkkele 1420. aastate alguses, mil Katariina konvendikirikus alustati taas linnarahva harimist. Dominiiklaste kloostrit toetas seegi kord raad, kuid ka näiteks

Padise tsistertslaste kloostrilt lahenduse leidmiseks pöörduti paavstikuuria poole ning 1424. aastal andis paavst Martinus V loa asutada kool ka Tallinna all-linna, ent mitte Katariina konvendi, vaid mõne kogudusekiriku juurde. Nii avati linnakool Oleviste kiriku juures.

Toomkool muutus aja ajapikku baltisaksa noormeeste kooliks, mis suleti mõneks ajaks venestusajal 19. sajandi lõpus. 1939. aasta oktoobris, kui algas baltisakslaste ümberasumine, sulges toomkool oma ukse. Tundus, et selle vana ja väärika kooli ajalugu on läbi saanud. 2011. aastal taastati aga toomkool väikese kristliku erakoolina, mis peab end toomkooli sajandeid püsinud vaimsuse edasikandjaks.

Toomkirik 20. sajandi alguses.